

Ernst Bloch: repensar la utopia

Enric Gil Garcia (egil@uoc.edu)

Treball de final de carrera
Llicenciatura: Humanitats
Professor-consultor: Àngel Puyol
Comissió d'avaluació: Àngel Puyol, Francesc Núñez, Elisenda Ardèvol
Data de presentació: juliol de 2002

RESUM

Aquest article, fruit del treball final de carrera de l'autor per a obtenir la llicenciatura en Humanitats de la UOC, presenta la figura i el pensament d'Ernst Bloch. Considerat el filòsof de la utopia, Bloch aborda aquest tema en totes les seves obres, d'una manera o d'una altra; a més, en la seva trajectòria intel·lectual hi ha una obsessió recurrent pels somnis d'una vida millor en les seves diferents perspectives. Pensador de primera línia, sovint ha estat oblidat i malentès, pel fet de ser considerat un irracionalista que convertia el marxisme en una religió o un marxista heterodox que s'allunyava del materialisme dialèctic per les seves reflexions sobre l'escatologia. La crítica postmodernista dels grans relats i el fracàs dels règims comunistes de l'Est provocaren l'abandó del marxisme i, per extensió, dels seus autors més rellevants.

L'article comença amb una exposició general i sintètica dels conceptes de Bloch que apareixen a "El Principi Esperança", comprova el lligam amb la qüestió central de la utopia i desemboca en una reflexió sobre dues utopies del nostre temps que, tot i divergir dels continguts blochians, es troben en diàleg amb l'estructura general dels somnis somiats despert.

PARAULES CLAU

filosofia, utopia, somni, esperança, humanisme, antropologia, anticipació, optimisme, llibertat, justícia

SUMARI

1. Una filosofia de l'esperança
2. Enciclopèdia de les utopies
3. El final de la història com a Regne
4. Encara té sentit parlar d'utopia?
5. Conclusió en clau humanista

Bibliografia i webgrafia

Si vols citar aquest document, pots fer servir la següent referència:

GIL, Enric (2003). "Ernst Bloch: repensar la utopia". *Digithum* [treball de final de carrera en línia]. UOC. (Núm.5).
[Data de consulta: dd/mm/aa]
<<http://www.uoc.edu/humfil/articles/cat/ebloch0703/ebloch0703.html>>
ISSN 1575-2275

ERNST BLOCH: REPENSAR LA UTOPIA

(Síntesi del Treball Final de Carrera *Somnis d'una vida millor. Ernst Bloch i la utopia*)

1. Una filosofia de l'esperança.

Ernst Bloch pot ser considerat, sense cap dubte, com el **filòsof de la utopia**, ja que aquest és el tema reincident en totes les seves grans obres, fins al punt que en la seva trajectòria intel·lectual no es poden delinear diverses èpoques, com sí succeeix en Wittgenstein o Heidegger, sinó que en el seu conjunt hi ha una obsessió monolítica i immutable pels somnis d'una vida millor en les seves diferents perspectives. Ens trobem, però, davant d'un pensador de primera línia, tot i que sovint oblidat i premeditadament malentès, per culpa d'interpretacions que el consideren un irracionalista que converteix el marxisme en una religió o com un marxista heterodox que s'allunya del materialisme dialèctic introduint reflexions sobre l'escatologia o el mil·lenarisme. A més, la crítica postmodernista dels grans relats i el fracàs dels règims comunistes de l'Est han provocat l'abandó del marxisme i, per extensió, dels seus autors més rellevants.

La seva obra fonamental és *El Principi Esperança (Das Prinzip Hoffnung, en endavant PH)*¹, segona gran obra dedicada al tema de la utopia després de *L'esperit de la utopia (Geist der Utopie)*. Bloch desenvolupa en *PH* una anàlisi pregonada de les formes i circumstàncies històriques del pensament utòpic (Zudeick, 1992: 205), que s'han manifestat per mitjà dels **somnis d'una vida millor** presents en un gran nombre de manifestacions culturals. Aquests somnis indiquen la tendència humana envers un món més just i més lliure, a partir de la constatació que "Pensar significa traspassar" (*PH*, 2), és a dir, transcendir vers allò que és nou i que es troba en mediació amb l'existent, però sense oblidar la realitat fàctica, per tant, la utopia ha de ser superació de l'existent i crítica del present. La filosofia ha de ser un **somiar vers endavant**, enfocat al futur, amb la constatació que la realitat és allò que encara no és, ja que el món es troba essencialment inconclús i desitja conquerir l'avenir. Si bé la filosofia anterior havia posat tot l'èmfasi en el passat (el coneixement per Plató era una reminiscència, engendrant en la història del pensament l'anomenat "encís de l'anamnesi"), ara cal construir pensant en el futur: "la filosofia haurà de tenir consciència moral del demà" (*PH*, 5), ja que l'ésser humà es troba obert i ha de culminar la construcció de la seva pròpia essència. Per això és urgent elaborar una **hermenèutica de l'esperança**, capaç d'integrar la utopia com a dimensió antropològica fonamental, maldant per transformar les condicions de misèria del present en justícia i igualtat futures. L'instrument que pot menar l'ésser humà fins al *novum*, assenyala Bloch, és la dialèctica materialista, com a teoria-praxi de la tendència que constitueix l'esperança intel·ligida, en un optimisme militant que ha de dur fins la llar que encara no ha estat conquerida.

¹ Obra publicada el 1954 a Berlín Est i el 1959 a Frankfurt.

La condició utòpica de l'humà ja és ben palesa en les petites il·lusions privades que l'individu va forjant en la seva ment i que l'acompanyen al llarg de la seva vida, petits somnis en què es projecten les esperances i anhels d'una existència més plena. El jo s'exterioritza i mira endavant, ja que, com recordava Bloch en el seu recull *Spuren*, “hom no podia acontentar-se de romandre amb si mateix; la pròpia identitat tenia la seva casa al defora” (Bloch, 1985b: 55), fet que revela la naturalesa inconclusa de l'home, que pot realitzar-se a si mateix en contacte amb el seu esdevenidor, amb l'encara-no-esdevingut. Es dibuixa com una mena de sentit de la vida que nega el nihilisme existencialista, per al qual l'ésser humà es troba llançat al món amb l'angoixa pel no-res com a única certesa. El filòsof de Ludwighshafen s'endinsa en les il·lusions privades en totes les èpoques de la vida i constata que el desig de millorar mai no desapareix, ni tan sols en la vellesa, encara que sigui com a desig de tranquil·litat i de repòs.

La fonamentació de la filosofia blochiana es troba en la segona part de *PH*, en què analitza la consciència anticipadora, una nova forma de consciència de la novetat que es palesa per mitjà de l'encara-no-conscient, el terreny d'allò que encara no ha esdevingut però que pot convertir-se en realitat a través dels impulsos humans i de la seva apetència enfocada en l'esdevenidor. Critica la teoria freudiana de les pulsions, atès que oblida la fam, que sens dubte és més primària que la sexualitat, i acusa el creador de la psicoanàlisi de construir una teoria en clau burgesa. Com bé exposa Hurbon, “si, com explica Bloch, la recerca d'autoconservació és la pulsio més fonamental en la qual s'insereixen les pulsions sexuals, per què no atorgar una major consideració, per exemple, al problema de la fam, que es manté com un prototip d'aquesta recerca d'autoconservació?” (Hurbon, 1974: 30). La psicoanàlisi, doncs, “ignora l'agulló de la fam, exactament igual que la hipocresia de l'alta societat ignora la libido” (*PH*, 73), menysprea les necessitats de la classe obrera i es posa al servei dels interessos de la classe dominant.

El concepte d'esperança es troba inserit en una teoria dels afectes, definits com les intencions més actives. Bloch en distingeix els afectes saturats i els afectes de l'espera: els primers tenen l'objecte de l'impuls en el món de l'entorn, mentre que els segons posseeixen un impuls extensiu, la qual cosa vol dir que l'objecte no es troba immediatament a la mà, sinó que són fonamentalment anticipadors, s'adrecen al futur, obrint-se a un horitzó que empeny intencionalment l'individu a la recerca de la utopia. L'esperança és l'afecte d'espera més important, atès que se centra en l'espera d'alguna cosa positiva indeterminada, però possible, ja que “és (...) *el més humà dels moviments de l'ànim, només accessible als humans i es refereix alhora al més ampli i al més lluminós dels horitzons*” (*PH*, 83 i s.). L'esperança tendeix a la llum, a la manifestació d'un nou dia amb tot el seu contingut intencional, moment en què es complirà l'imperatiu moral de Marx d'acabar amb totes les relacions que han fet de l'ésser humà un ésser esclavitzat, menyspreat i envilit. La de Bloch és una **esperança intel·ligida** (*begriffene Hoffnung*), dialècticament concebuda a partir del desplegament de la matèria utòpica del món, que posseeix possibilitats que resten inacabades, ja que no es deixa sotmetre al reduccionisme positivista. No hi ha simples dades presents que cal analitzar, sinó que la realitat és un procés que tendeix cap a allò que és nou, que ha de millorar el present a partir

d'allò que és lícit esperar. El saber que inaugura Bloch no és un saber contemplatiu (la simple teoria és estàtica), sinó un **saber de la decisió** compromès activament des de la praxi amb el bé que s'obre camí en el procés del món, constituint un **optimisme militant** que accepta que res no es troba completament decidit, però pot ser decidit per mitjà de l'acció col·lectiva que tendeix a la millora de l'estat de coses, per consegüent, no és un optimisme que exalça acríticament el progrés ni un pessimisme que nega les possibilitats humanes. L'optimisme militant tendeix a l'eliminació de totes les alienacions en un moviment contrari a la negació que expressen els mals del món en què l'home (subjecte) i el procés (objecte) han de participar en el desplegament dialèctic i material, tot situant-se en el **front del procés del món**. A més del front, les altres categories que Bloch analitza són el *novum*, que correspon a un objectiu fixat per la voluntat humana i que es palesa en un sentiment d'expectativa de grans esdeveniments; l'*ultimum*, que seria la darrera i suprema novetat, l'omega en la concepció lineal augustiniana, el moment en què el contingut final apareix en virtut del procés dialèctic; i l'horitzó, que simbolitza les possibilitats inesgotades com a amplitud que es col·loca davant i que tendeix al reconeixement dels subjectes en la col·lectivitat i a la identificació entre subjecte i objecte. Aquesta és la tendència que segueix l'**ésser-en possibilitat** a partir de l'estudi que fa Bloch del concepte aristotèlic de potència, que és entesa com a possibilitat real i objectiva, que apunta a una finalitat assolible concretament.

D'acord amb el que hem apuntat més amunt, la filosofia de Bloch es presenta com una **filosofia des del futur**, amb l'esperança com a fonament de la intenció superadora. Una esperança conscient i sabuda, que aposta per allò que li ha estat negat a l'ésser humà fins al moment present, difícil de frustrar, ja que, si bé és veritat que res no ha estat encara guanyat totalment, també ho és que res no ha estat encara avortat, per això continua en camí, amb la seva tendència i la seva latència, oberta vers endavant. Hem contret ja el deure d'ultrapassar l'existent i esperar la ruptura de l'estat de coses i l'adveniment del **regne de la llibertat**, amb el suport d'una esperança que es pot qualificar de realista, ja que és l'única que pren en consideració les possibilitats que travessen la realitat (Cf. Moltmann, 1972: 31). Bloch veu en el marxisme aquesta intenció utòpica, però no d'un món forjat en la imaginació, sinó d'una realitat que pugui ser anticipada per mitjà dels somnis somiats despert. És la distinció entre **utopia abstracta** i **utopia concreta**, entre les il·lusions pretensioses i forassenyades que no parteixen de la possibilitat real i objectiva i les construccions desideratives que es focalitzen a través de "la crítica del present des de les exigències de transformació plantejades per un futur no només desitjable, sinó també possible" (Lavallo, 1997: 33), ja que el desig per si sol no garanteix res si no va acompanyat d'unes condicions objectives a partir de les quals pugui projectar-se un món millor. La utopia abstracta correspondria a l'utopisme i la utopia concreta, segons Bloch, és la que ha de ser anomenada utopia en sentit propi (Cf. Serra, 1998url), tot i que no defuig els ideals, però els insereix en el món i els integra en el socialisme: les revolucions són la mostra de la seva concreció.

El materialisme de Bloch no és ni de bon tros estàtic, mecanicista o determinista, sinó inscrit en el procés del món, en una utopia que rebutja l'abstracció i es conjumina amb una

matèria historicodialèctica que és el substrat del món i que s'obre vers endavant (arc utopia-matèria, cf. Bloch, 1985b): una matèria, doncs, utòpicament creadora que ha d'oblidar les escissions des de l'encara-no-conscient que, en el seu procés, tendeix a la identitat subjecte-objecte: la utopia com a llar de l'ésser-no-acabat però en tendència a la seva realització.

2. L'enciclopèdia de les utopies.

Els "Esquemes d'un món millor" constitueixen la quarta part d'*El Principi Esperança*, dedicada a l'anàlisi detinguda de les utopies en els seus diferents àmbits, començant amb les utopies mèdiques i passant per les socials, les tècniques, les artístiques, les geogràfiques i fins i tot les que es deriven del pensament filosòfic. Encara que la major part de somnis utòpics es perdin en l'abstracció, tenen valor perquè manifesten una voluntat de transformació i una insatisfacció amb l'estat de coses existent. Aquesta part de *PH* ratifica que "el món és portador d'utopia" (Zudeick, 1992), reflex de l'anhel humà per conquerir el futur. Bloch comença estudiant les utopies mèdiques, conseqüència de la lluita de l'ésser humà per defugir el dolor i la malaltia. Els dos desigs bàsics són romandre jove i viure molts anys, concretant-se en el somni de l'eterna joventut, però el més radical dels somieigs mèdics és l'eliminació de la mort. Com la professió mèdica es planteja sempre com a finalitat retornar el pacient a l'estat anterior, les utopies d'aquesta mena no sovintegen, car la utopia no pretén retornar a un estat pretèrit d'equilibri, sinó modificar el curs de les coses.

Sens dubte, les utopies que històricament han gaudit d'una major fortuna són les utopies socials, a les quals Bloch dedica el capítol 36 de *PH*, una anàlisi detallada del desig de transformar la societat per convertir-la en un món digne i habitable o, en el millor dels casos, en la pàtria de la llibertat. Tot i així, no totes les utopies són alliberadores, circumstància que empeny Bloch a distingir entre utopies que fomenten la **llibertat** i utopies que sacralitzen l'**ordre** (el títol d'aquest capítol és precisament "Llibertat i ordre. Esbós de les utopies socials"). Podem, però, fer una classificació summament sintètica d'aquestes construccions desideratives en funció de l'època o del tema tractat:

1. **Utopies de l'Antiguitat:** la més destacada és la utopia platònica, tal com es troba desenvolupada en la *República*, exemple de sacralització de l'ordre per mitjà d'un regne de vocació aristocràtica que esglaona jeràrquicament els éssers humans en estaments impermeables.
2. **Utopies medievals-cristianes:** Bloch esmenta la utopia augustiniana de *La ciutat de Déu*, on s'esdevé la creació d'un Estat diví contra el món, amb la lluita històrica entre ciutat terrena i ciutat divina que ha de desembocar en el Regne de Crist com a final de la història. Un altre autor rellevant seria Joaquim de Fiore, amb la seva tesi del Tercer Evangeli, regne de l'Esperit Sant que portaria una democràcia monàstica sense servitud.

3. **Utopies renaixentistes:** l'exaltació de la llibertat col·lectiva és el que predomina a la *Utopia* (1516) de Thomas More, descripció d'una illa on tot és de tots i on ningú no té afany de posseir, baldament el propi More sigui conscient que la seva proposta és més un desig que una esperança intel·ligida en el sentit blochià. Campanella, amb la seva *Ciutat del Sol*, basteix una utopia autoritària i burocràtica on l'Estat és omnipresent i on l'ordre substitueix un altre cop la llibertat.
4. **Utopies federatives:** Owen creu que la societat pot salvar-se per mitjà de reformes i que la filantropia farà que els capitalistes renunciïn al propi mode de producció; Fourier, per la seva banda, vol evitar l'acumulació de capital en poques mans i per això projecta els falansteris, petites comunitats on els treballadors poden sentir-se motivats amb un petit patrimoni.
5. **Utopies centralistes:** parlen de grans complexos econòmics per substituir els assentaments petits. Els principals autors són Cabet, que projecta una societat d'enginyers i funcionaris on s'estableix de bell antuvi la quantitat de béns que cal produir, i Saint-Simon, amb el seu compromís pacífic entre capital i treball, tot eliminant els hàbits feudals del capitalisme.
6. **Utopies anarquistes:** segons Bloch, aquests autors, encara que intenten negar-ho, mantenen una actitud petitburguesa, ben palesa en «l'únic» de Stirner. Proudhon vol limitar la propietat per evitar que es converteixi en un mitjà de submissió i vol acabar amb capitalistes i proletaris, amb el foment del petit propietari rural i industrial. Bakunin vol eliminar l'Estat, endut per un odi visceral contra l'autoritat: la igualtat i la fraternitat universals només brollaran si la causa de l'opressió desapareix definitivament.
7. **Utopies d'emancipació de grup:** són principalment el moviment juvenil, el moviment feminista i el sionisme.
8. **Utopies posteriors a Marx:** els autors més importants d'aquest grup són Bellamy, que advoca per una organització igualitària de la vida econòmica, amb l'Estat com a gran organització comercial; Morris, que propugna un socialisme de les arts i els oficis, rebutjant les màquines; Carlyle, amb l'eliminació del liberalisme per mitjà d'un cabdillisme proletari; per últim, Henry George, que vol que les rendes dels terratinents siguin confiscades.

Segons Bloch, els utopistes forgen un Estat fantàstic i somien un futur sense comptar amb el present, mentre Marx supera l'abstracció i es compromet en la millora del món en el context de la dialèctica material de la història. És complicat, però, defensar Marx com a pensador utòpic i continuar mantenint el caràcter científic de la seva teoria, malgrat la distinció entre un corrent fred (calculador, científicista) i un corrent càlid (somiador, utòpic) en el marxisme. La reflexió blochiana destaca sobretot la part utòpica i la part científica és la que surt perdent de tot plegat, més si emfasitzem la preocupació pel regne que en les religions ha

ocupat un lloc preponderant des de l'escatologia. Ara bé, en Marx batega l'aspiració utòpica d'acabar amb les alienacions i per aquesta raó Bloch el reivindica com el filòsof de la "*unitat de l'esperança i el coneixement del procés*" (PH, 727), actitud realista que rebutja ensems els excessos utopistes i l'excessiva fredor científicista, donant peu a l'humanisme.

Bloch també treballa les utopies tècniques, reflex del desig humà de transformar la natura i dominar-la, d'acord amb la sentència de Bacon "Saber és poder". Aquest mateix filòsof mostra a la *Nova Atlàntida* un món millor en què l'ésser humà viu envoltat de ginyes tecnològiques que l'ajuden a progressar.

L'artista també desitja construir mons de ficció en els quals puguin projectar-se els ideals i anticipar l'avenir. És en l'art –i concretament en l'arquitectura- on es dona una polaritat entre la rigidesa i l'exuberància, entre la geometrització i l'ornament, exemplificats en el símbol egipci del cristall de la mort i el gòtic de l'arbre de la vida. La construcció urbana burgesa, que és conseqüència d'una utopia de l'ordre, és un trànsit cap al buit, no un desig de llibertat, circumstància que es palesa en l'odi a l'ornament. L'estètica burgesa es basa més en la contemplació que en l'esperança, més en la fruïció serena que en la voluntat anticipatòria d'un món millor: és l'estètica del desinterès, davant la qual Bloch proposa una estètica del procés real, dialèctica, en què es representi la tendència-latència dels objectes cap al seu fi en una preaparença que es troba en l'horitzó mateix de la realitat. Les obres artístiques només són anticipadores si contenen futur en el seu simbolisme, obrint el món a nous desafiaments.

Per últim, els somnis d'una vida millor són presents en la filosofia, com a recerca de l'adequació, de l'harmonia i la perfecció: la veritat és allò que es pot caracteritzar com a universal, immutable i necessari, tal com es mostra originàriament en Plató. La tendència vers l'essència s'explica a través d'un amor (*eros*) que tendeix a la unitat i a la perfecció, des de l'ésser a l'haver d'ésser, des de la realitat a l'ideal. Un altre concepte desideratiu en filosofia és el d'infinit (Giordano Bruno) o el coneixement *sub specie aeternitatis* (Spinoza), sense oblidar el temps, amb la instauració de la linealitat amb el sistema de Sant Agustí, o la idea lebniziana d'apetència, autèntica prefiguració de la tendència-latència de Bloch. En síntesi, es tracta de portar els pensaments fins a les últimes conseqüències i d'anticipar el futur per mitjà d'enunciats que mostren el camí, com, per exemple, la segona formulació de l'imperatiu categòric, que marca una exigència que no seria possible en una societat burgesa i sí en una societat sense classes.

3. El final de la història com a Regne.

Ernst Bloch és l'autor marxista en què la religió adquireix una major rellevància, atès que els somnis d'una vida millor també es desenvolupen en aquest àmbit, i amb una gran força. Les idees religioses es vinculen amb la recerca del *totum* utòpic, representat per la idea de regne, que només és possible defensant un ateisme i buidant de contingut la hipòstasi coneguda amb el nom mític de Déu. "On hi ha esperança, hi ha religió" (Bloch, 1983: 16), entesa com a desig de realitzar la perfecció total. El cristianisme és el paradigma escollit per analitzar la utopia del

regne: en Bloch apareix com un messianisme humà, pel fet que “la religió és esperança, i aquesta es basa en la diferència òntica entre el que és i el que encara no és, entre existència i essència, entre present i futur” (Moltmann, 1972: 440). El *ganz andere* de Rudolf Otto, allò que és completament diferent és el que permet que els oprimits vulguin revoltar-se per convertir-se en els hereus del regne, participant de l’adveniment de la llibertat en el final de la història. El desig d’abastar el regne és la raó per la qual els menyspreats i oprimits projecten fora de si l’esperança d’un món millor. És la utopia del regne-de-Déu-sense-Déu, del lloc que ocupava abans la hipòstasi i que ara ha estat buidat en un ateisme intel·ligit, un lloc que roman encara com a objecte de l’esperança sempre oberta del jo religiós. Els quiliastes conceben el regne com un absolut en què es dissolen les contradiccions, desplegant la llum del **regne de la llibertat** com allò que és esperable i realitzable en virtut del procés dialèctic. Si “l’única fe possible és la fe en un regne messiànic de Déu, sense Déu” (PH, 1413), la utopia religiosa només pot adquirir sentit partint d’un ateisme, l’única forma de conjuminar el cristianisme primitiu amb el marxisme: el que resta és, en definitiva, **religió en l’herència (metareligió)**, que ha de ser recollida des de l’optimisme militant a fi i efecte de transformar efectivament la societat i de posar punt i final a les alienacions. Com “el millor de la religió és que produeix heretges” (Bloch, 1983: 16), l’esperança d’un final de la història en què les contradiccions desapareguin (d’un Regne de l’Home en què l’ésser humà troba la seva essència com a pàtria) només pot venir de les creences escatològiques dels moviments messiànics i mil·lenaristes, no pas de les esglésies oficials, distorsionadores del missatge original. Com apunta bé Lluís Duch, “gràcies a aquest moment, la religió se supera a si mateixa i es desvincula de la «religió oficial», tot anticipant, d’alguna manera, allò que Bloch anomena el Regne de Déu o el Regne de la llibertat” (Duch, 1984 :230).

Un altre concepte amb el qual es pot relacionar el regne és el del *summum bonum*, és a dir, el bé suprem que com a fi en si mateix marca un “fins aquí i res més” en la recerca de la perfecció humana. Els ideals humans s’estructuren en una escala que mena fins al bé suprem, ja que tots els continguts religiosos i estètics de l’esperança apunten a l’**últim-humà**, final del procés en què l’home es troba a si mateix i en què les diferències entre subjecte i objecte desapareixen. Aquest *summum bonum* ha aparegut històricament com una idea regulativa, com un horitzó que esperona l’ànim per continuar lluitant, i en Bloch es concreta en el “per-a-què” absolut, el que ha estat conegut amb l’expressió de **sentit de la vida**, que encara no s’ha manifestat però que es troba en camí. El *totum* utòpic implícit en la mateixa idea del bé suprem és el concepte-límit de la unitat, la veritat i la bondat (*unum, verum, bonum*), que arrela en l’existència humana identificant-se amb la idea de regne, i concretament del **regne de la llibertat**.

Si en els punts que abans hem desenvolupat Bloch havia exposat les condicions de la possibilitat de la utopia i havia emfasitzat la tendència envers la totalitat en un futur per conquerir, hi ha un moment que esdevé l’antiutopia per excel·lència: el moment de la mort, el límit infranquejable, la refutació de tots els projectes humans. Els burgesos amaguen la mort i intenten no pensar-hi, mentre que els revolucionaris se’n van a la mort en lluita contra les

alienacions, acollint les idees de l'herència que la religió sense hipòstasi els ha comunicat. Ara bé, la mort és una realitat indefugible que mostra la inadequació entre les finalitats que ens proposem i la brevetat de la vida: és l'anihilació de tota teleologia. Però el capítol de la mort no ha estat una excepció en la història dels somnis desideratius, ja que les religions han construït paradisos a la recerca de l'**anti-mort utòpica** i Bloch els analitza en profunditat, destacant les al·lusions a l'arquetip utòpic de Jesús i a la doctrina religiosa hindú. També es refereix a les idees sobre la mort de la Il·lustració i el romanticisme, amb la immortalitat per les obres fetes en vida de Lessing i Goethe i el desig de fondre's amb la natura dels poetes romàntics (per exemple, Hölderlin). L'al·lusió al no-res de Heidegger li serveix per qualificar-lo de filòsof decadent de la consciència burgesa (Cf. Hurbon, 1974: 117), preocupada per l'angoixa davant la mort.

Encara que la mort es presenti com una antiutopia, com el fracàs de l'esperança, evitar-la també constitueix part integrant del conjunt dels somnis somiats despert i ajuda, per tant, a fornir formulacions utòpiques que anticipen un món on no hi ha mort o bé plantegen la immortalitat personal de l'ànima. En el contingut de la mort hom pot descobrir el contingut de la vida, el nucli de l'humà, que va més enllà de les existències dels individus. Cal, doncs, expressar un ferm anhel d'un *non omnis confundar* ("no desapareixeré totalment") que ha d'afectar el nucli de l'existència humana com allò que encara no ha estat realitzat: l'esperança ha de sortir enfortida amb un subjecte col·lectiu (els éssers humans) que és "l'origen per a un final feliç" (*PH*, 1390). Per això, com assenyala Emmanuel Levinas, "és en el futur autèntic on cal comprendre la mort" (Levinas, 1999: 119), per la qual cosa no nega el futur, sinó que n'és la seva condició específica.

4. Encara té sentit parlar d'utopia?

Un cop desenvolupats els conceptes més importants del pensament d'Ernst Bloch que es troben en *PH* i d'haver exposat els somnis d'una vida millor en els diversos camps de la cultura, cal reflexionar sobre la conveniència o no de dotar la utopia d'un sentit filosòfic propi, és a dir, determinar si la filosofia ha de continuar interrogant-se sobre la creació d'una societat perfecta o si ha d'abandonar la recerca per la vinculació perversa de la utopia amb la violència (com sentenciava la crítica popperiana). Una imatge totalitzadora que pressuposaria la mort de la llibertat en un món ja tancat, sense alternatives, seria una porta oberta al totalitarisme; ara bé, admetre que l'home és un ésser inconclús que ha de maldar per construir una societat millor a través de l'esperança intel·ligida en una utopia concreta, com proclama Bloch, forneix una imatge seductora, malgrat les crítiques que acusen aquesta teoria d'irracionalista i de poc "científica", ja que es perd en disquisicions sobre regnes mil·lenaris i terres de promissió. En Bloch la ciència té una presència quasi testimonial, a desgrat de la seva distinció entre un corrent fred i un corrent càlid del marxisme, el primer com a determinació científica seriosa i el segon com a entusiasme utòpic. Aquest corrent càlid conté el desig d'eliminar les alienacions i de bastir una pàtria de la identitat. Bloch s'allunya així de la perspectiva originària del marxisme

en relació al lligam entre utopia i ciència, atès que Engels menyspreava la dimensió utòpica per considerar-la idealista i Marx, en el seu materialisme històric, feia dependre tot alliberament de la maduresa de les condicions econòmiques. El reduccionisme economicista és un impediment per a la revitalització de la filosofia, que ha de rebre l'entusiasme i l'alegria de la il·lusió col·lectiva en la creació d'un món més just i més lliure. Seria més profitós passar de la ciència a la utopia per tal de regenerar la tendència revolucionària amb tota la seva calidesa. Aquesta provocadora idea també apareix en Marcuse (1969), que en *La fi de la utopia* admet que és possible trencar amb la continuïtat històrica: la societat ha madurat prou per eliminar l'explotació de l'home per l'home i forjar una societat lliure.

No totes les utopies es mouen, però, pel mateix desig d'anihilar les desigualtats. És el cas paradigmàtic de la utopia neoliberal, que parteix d'una sacralització del mercat, una exaltació dels individus i de la seva llibertat. Hayek treballa amb una polarització entre el caos del mercat empíric i l'ordre del model de competència perfecta, concepte abstracte necessari per comprendre l'economia de mercat. El model d'equilibri neoliberal implicaria conèixer totes les transaccions i intercanvis, circumstància impossible, per tant, Hayek cau en l'utopisme, ja que una competència perfecta suposaria la desaparició de la mateixa competència, de la mateixa manera que conquerir la perfecció utòpica representaria entrar en l'immobilisme. Nozick, amb el seu liberalisme llibertari, construeix el marc perfecte per a les utopies: l'estat mínim, condició de la possibilitat de la felicitat individual, un individualisme possessiu en què cadascú maximitza el seu benefici fent abstracció de la totalitat social. La pàtria de la identitat en Nozick és el jo amb la seva propietat i l'estat reduït a la seva mínima expressió. Una de les formulacions més polèmiques sobre la satisfacció de l'estat liberal és la de Francis Fukuyama, que en el seu llibre *El final de la història i el darrer home* (1992), assenyala que la humanitat ja ha arribat al final de la història amb el triomf del liberalisme i la desaparició progressiva de les alternatives. La història ha acabat en un sentit hegelianomarxista: és obvi que es produiran canvis i succeiran fets transcendentals, però tots emmarcats en uns criteris mínims de convivència, fidels a la democràcia liberal i a l'economia de mercat. Segons Fukuyama, doncs, el liberalisme constituiria la utopia encarnada o, en paraules de Marcuse, el final de la utopia, el moment en l'esdevenir cronològic en què ja es donen les condicions per a la llibertat humana. El problema, com ja hem advertit, és que l'encarnació de la utopia implica la seva defunció, per una contradicció en els termes, atès que l'enlloc que designa es converteix en algun lloc quan el realisme polític apareix. Fukuyama sacralitza l'individu i les alienacions resultants del conflicte social són simples danys col·laterals: per això, paradoxalment, no hem de renunciar als somnis utòpics mentre el món es mantingui inconclús i la llar no hagi estat conquerida. Potser no ho serà mai, però l'horitzó lluirà i ens marcarà el camí per al millor.

Si el regne del mercat és l'ideal creat a partir del desenvolupament del capitalisme des de l'òptica neoliberal, en el cas de la tecnociència l'abstracció que ha fet més fortuna és la del digitalisme, que construeix un món paral·lel al món real que permet la superació de tota possibilitat tecnològica per mitjà d'allò que és virtual. Els avenços tecnocientífics es caracteritzen per l'excés, per la qual cosa és imprescindible una moral que exerceixi un cert

control i que estigui regida pel principi de responsabilitat (Hans Jonas), un principi formulat contra les utopies, i concretament contra el principi esperança de Bloch. Aquesta impugnació dels somnis d'una vida millor, amb l'argument que poden amagar tendències totalitàries, no pot ser adreçada a la utopia concreta, que arrela en un desig que vol esdevenir realitat a partir de la crítica de la situació existent. Si en aquests somnis l'home reclama un món en comunió amb els altres, també pot reclamar el manteniment d'una vida humana sana i ecològica, com aconsella Jonas, per consegüent, el somni, des d'aquest punt de vista, no pot ser considerat il·legítim. Ja immersos en la societat de la informació i del coneixement, alguns autors han parlat d'un espai de comunicació universal entre ordinadors (ciberespai) i d'un conjunt de valors i de representacions lligats amb aquest espai metafòric (és el que s'anomena cibercultura, a partir de l'anàlisi que en fa Pierre Lévy). Aquesta nova concepció de la cultura fa aparèixer un **universal sense totalitat**, ja que tothom es troba interconnectat però ningú no exerceix el control. La humanitat es retroba a si mateixa en aquest hipertext mundial: el somni de la intel·ligència col·lectiva esdevindrà realitat i tots els éssers humans hi podran participar. La utopia es tornarà a encarnar.

El digitalisme, segons l'anàlisi que en fan Alonso i Arzoz (2002), és el nou utopisme religiós i tecnòfil, basat en la duplicació de la realitat i en la creació d'un món virtual que pot acollir qualsevol contingut del món físic i transformar-lo en codi binari. Tothom pot compartir aquest patrimoni universal en bits, engendrant un espai suprem de llibertat que globalitza i descentralitza, baldament rebutgi aquells que en queden marginats com a «analfabets digitals». Aquesta utopia encobreix una defensa a ultrança del capitalisme i del ciberimperi, representat pels Estats Units d'Amèrica. Tota religió, però, té els seus heretges i en el digitalisme també hi ha dissensions que volen discutir el poder incontestable del monopoli. La visió crítica d'aquest nou culte no nega, però, l'existència de somnis d'una vida millor àdhuc en el nostre temps, per consegüent, remarca que la tensió utòpica forma part de la naturalesa humana i que tant pot produir monstres delirants com contribuir positivament en les transformacions socials. Les noves tecnologies seran útils si es converteixen en factors de conscienciació social per a l'emancipació dels pobres i els miserables, no si serveixen per perpetuar les relacions de domini.

Conclusió en clau humanista.

Hem iniciat el present article amb una exposició general i sintètica dels conceptes de Bloch que apareixen en *El Principi Esperança* i hem comprovat el lligam que guarden tots ells amb la qüestió central de la utopia, fins al punt que hem desembocat en una reflexió sobre dues utopies del nostre temps que, tot i divergir dels continguts blochians, es troben en diàleg amb l'estructura general dels somnis somiats despert. Tanmateix, hem assenyalat l'oblit en què han caigut algunes tesis de Bloch, conseqüència del menyspreu per una filosofia complexa i del descrèdit de l'humanisme. Malgrat això, és el nostre propòsit assenyalar que una revitalització del pensament del mestre de Ludwigshafen pot ajudar a entendre el segle xx, època de

barbàrie però alhora d'esperança, i pot suscitar un interès en reivindicar allò que és humà amb el seu terreny propi, perquè ens trobem davant una autèntica **antropologia filosòfica**, atès que se centra en l'ésser humà com a animal utòpic, com a ésser que somia despert a la recerca d'un esdevenidor que ha de ser posseït. L'estat de coses genera frustració i desencís, però la torxa roman encesa i, amb la llum de l'esperança intel·ligida, cerca allò que li manca. La utopia és, doncs, la raó que justifica la lluita, el desig de forjar un món humà per a l'home (*homo homini homo*), ja que en qualsevol activitat cultural la consciència anticipadora s'esforça per atansar-se al bé, per dur fins al present allò que encara no és. Una consciència que es mou per un optimisme militant, perquè sap que res no ha estat encara decidit, ni guanyat ni avortat, però continua apostant pel sí radical, en el risc de la frontera, quan encara la llum no s'ha encès. En l'home hi ha un desig per transcendir, per traspasar allò que ve donat, un desig que no admet transcendència conclusa, que no admet el Déu-hipòstasi, un desig per trobar la vertadera essència en l'horitzó, ja que "*la vertadera gènesi no es troba al principi, sinó al final*" (PH, 1628): l'origen només pot ser esbrinat per referència a l'omega, al que encara no s'ha produït però es troba en trànsit. En aquest viatge el timoner és "l'home que treballa, que crea, que modifica i supera les circumstàncies donades" (PH, *ibid.*), l'autèntic agent de tot allò que pot ser pensat i dit, l'ésser humà que ha de continuar essent objecte d'estudi de la filosofia. El caràcter utòpic de tota acció humana orientada a un fi de justícia, llibertat i igualtat ha de tenir el suport d'un nou humanisme, sempre que els somnis estiguin orientats a canviar el món de forma concreta des del realisme i amb la convicció que el regne de la llibertat no deixa de ser més que una idea regulativa, una idea que continua esperonant l'humà a la recerca d'aquella pàtria de la identitat on ningú no hi ha estat abans.

BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

- ALCOBERRO, R. (2001url): "Lecturas de Hans Jonas (1903-1993)", a *Temes i autors per a una reflexió filosòfica (Plana web de Ramon Alcoberro i Pericay)*, <URL: <http://etpplot.jesuitescat.edu/~37272647/jonas.htm> > (plana web personal).
- ALONSO, A.; ARZOZ, I. (2002): *La Nueva Ciudad de Dios. Un juego cibercultural sobre el tecno-hermetismo*. Madrid: Siruela.
- ARAMAYO, R. R. (1997): *La quimera del rey filósofo*. Madrid: Taurus.
- ARISTÒTIL (1995): *Ética Nicomaquea*. Barcelona: Planeta-DeAgostini.
- BACON, F. (1985): *La gran restauración*. Madrid: Alianza.
- BERMUDO, J.M. (1983): *La Filosofía moderna y su proyección contemporánea*. Barcelona: Barcanova.
- BLOCH, E. (1977): *El principio esperanza* (3 volums). Madrid: Aguilar.
- BLOCH, E. (1977): *L'esprit de l'utopie*. París: Gallimard.
- BLOCH, E. (1982): *La filosofía del Renacimiento*. Barcelona: Edicions 62.
- BLOCH, E. (1983): *El ateísmo en el cristianismo*. Madrid: Taurus.
- BLOCH, E. (1985a): *Das Prinzip Hoffnung* (3 volums). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BLOCH, E. (1985b): *L'arc utopia-matèria i altres escrits*. Barcelona: Laia.

- BLOCH, E. (2002): *Thomas Müntzer, teólogo de la revolución*. Madrid: A. Machado Libros.
- BOMBARDI, R. (url): *Studia Spinoziana*, a Faculty Home Page: Ron Bombardi
<URL:<http://frank.mtsu.edu/~rbombard/RB/spinoza.new.html>>. Murfreesboro (Tennessee):
Department of Philosophy, Middle Tennessee State University (en línia).
- CAMPANELLA, T. (1995): *La política* (inclou *La ciudad del sol*). Barcelona: Altaya.
- DUCH, L. (1997): *Antropología de la religión*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DUCH, L. (1984): *Religión i món modern*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ENGELS, F. (2000url): *Del socialismo utópico al socialismo científico*, a Biblioteca de Autores
Marxistas (Archivo de obras de Karl Marx y Friedrich Engels). <URL:
<http://www.marxists.org/espanol/m-e/1880s/dsusc/index.htm>>. Pacifica (California): Marxists
Internet Archive (en línia).
- FERNÁNDEZ BUEY, F. (1997url): *Dialéctica de la esperanza utópica* (De *Ni Tribunos*, Editorial
Siglo XXI, 1997). <URL: <http://www.upf.es/iuc/buey/etica-c/utopia.htm> >. Barcelona: Institut
Universitari de Cultura, Universitat Pompeu Fabra (en línia).
- FERNÁNDEZ BUEY, F. (url): *Ética y filosofía política (La ética en el siglo XX)*. <URL:
<http://www.upf.es/iuc/buey/etica-c/index.htm>>. Barcelona: Institut Universitari de Cultura,
Universitat Pompeu Fabra (en línia).
- FERRATER MORA, J. (1991): *Diccionario de filosofía* (4 volums). Barcelona: Círculo de
Lectores.
- FUKUYAMA, F. (1989url): "The End of History?", a *The National Interest* (estiu 1989). Recollit
per Brian Sullivan, <URL: <http://www.wku.edu/~sullib/history.htm> >, Bowling Green (Kentucky),
Western Kentucky University.
- FUKUYAMA, F. (1994): *El fin de la historia y el último hombre*. Barcelona: Planeta-De Agostini.
- HEGEL, G.W.F. (1985): *Fenomenología de l'esperit* (2 vols.). Barcelona: Laia.
- HINKELAMMERT, F. J. (2002): *Crítica de la razón utópica*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- HORKHEIMER, M. (1982): *Historia, metafísica y escepticismo*. Madrid: Alianza.
- HORKHEIMER, M. (2000): *Teoría tradicional y teoría crítica*. Barcelona: Paidós.
- HURBON, L. (1974): *Ernst Bloch. Utopie et espérance*. París : Editions du Cerf.
- JONAS, H. (1995) : *El principio de responsabilidad. Ensayo de una ética para la civilización
tecnológica*. Barcelona: Herder.
- KELLNER, D. (1998url): "Ernst Bloch. Utopia and Ideology Critique", a *Illuminations*. <URL:
<http://www.uta.edu/english/dab/illuminations/kell1.html>> . Austin: University of Texas (en línia).
- KORSCH, K. (1970url): *Marxism and Philosophy*, a Biblioteca d'Autors Marxistes (extret de
l'edició de Monthly Review Press de 1970). <URL:
<http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/ge/korsch.htm> >. Pacifica
(California): Marxists Internet Archive (en línia).
- KUNDERA, M. (1990): *La immortalitat*. Barcelona: Destino.
- LAFARGUE (2000url): *The socialist ideal*, a Biblioteca d'Autors Marxistes (The Paul Lafargue
Internet Archive). <URL: <http://www.marxists.org/archive/lafargue/works/ideal.htm> >. Pacifica
(California): Marxists Internet Archive (en línia).

- LAVALLE, A.G. (1997url): "Incitación para recuperar el futuro. Una lectura de la Razón Esperanzada de Ernst Bloch", a *Cadernos de Filosofia Alemã*, núm. 3, pp. 21-44. <URL: <http://www.uol.com.br/cultvox/revistas/cadfilos1/cf1texto2.pdf> >. São Paulo: Facultat de Filosofia, Universitat de São Paulo (en línia).
- LEIBNIZ, G. W. (1984): *Monadología. Discurso de metafísica*. Madrid: Sarpe.
- LEVINAS, E. (1999): *Dios, la muerte y el tiempo*. Barcelona: Altaya.
- LÉVY, P. (1998url): *Cyberespace et cyberculture*. Article de publicació en hipertext. <URL: http://www.uoc.es/humfil/digithum/digithum1/levy/ciberespai_fr.htm>, a Digithum, 1. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya (en línia).
- LOMASKY, L. (2000url): *Nozick's libertarian utopia*. <URL: <http://www.gmu.edu/departments/economics/pboettke/lomasky.pdf> >, Fairfax (Virginia): Department of Economics, George Mason University.
- MACHIAVELLI, N. (1985): *El Príncipe*. Madrid: Alianza.
- MANNHEIM, K. (1987): *Ideología i utopía*. Barcelona: Edicions 62.
- MARCUSE, H. (1969): *La fi de la utopía*. Barcelona: Edicions 62.
- MARX, K. (1993): *La cuestión judía y otros escritos*. Barcelona: Planeta-DeAgostini.
- MOLTMANN, J. (1972): *Teología de la esperanza*. Salamanca: Sígueme.
- MORE, T. (1984): *Utopía*. Madrid: Sarpe.
- NEGROPONTE, N. (2000): *El mundo digital*. Barcelona: Ediciones B.
- NEUSÜSS, A. (1971): *Utopía*. Barcelona : Barral.
- OTTO, R. (2001): *Lo santo. Lo racional y lo irracional en la idea de Dios*. Madrid: Alianza.
- PÉREZ TAPIAS, J.A. (1988url): *Mito, ideología y utopía. Posibilidad de una utopía no mitificada*. <URL: http://www.ugr.es/~pwlac/G06_04JoseAntonio_Perez_Tapias.html>. Granada: Universidad de Granada (en línia).
- PÉREZ TAPIAS, J.A. (1995): *Filosofía y crítica de la cultura*. Madrid: Trotta.
- PLATÓ (1996): *Filebo. Timeo. Critias*. Barcelona: Planeta-DeAgostini.
- PLATÓ (2000): *Diálogos (IV). República*. Madrid: Gredos.
- POPPER, K.R. (1992): *La sociedad abierta y sus enemigos (2 vols.)*. Barcelona: Planeta-DeAgostini.
- SERRA, F. (1998url): "Utopía e ideología en el pensamiento de Ernst Bloch", en *A Parte Rei. Revista de Filosofía*. <URL: <http://serbal.pntic.mec.es/%7ecmunoz11/utopia.html>>. Madrid (en línia).
- SPINOZA (1984): *Ética*. Madrid: Sarpe.
- WEBER, M. (1995): *El político y el científico*. Barcelona: Altaya.
- WOLFF, J. (1998url): "Robert Nozick, Libertarianism, and Utopia", a *Critiques of Libertarianism Site*. <URL: http://world.std.com/~mhuben/wolff_2.html >. Londres: Departament de Filosofia, University College London.
- ZUDEICK, P. (1992): *Ernst Bloch. Vida y obra*. València: Eds. Alfons el Magnànim.